

### *Література:*

1. Кернер Х. -Х., Дах Э. Отмывание денег. – М. Международные отношения, 1996. – С. 60.
2. Bernasconi P. Finanzunterwelt. Zurich-Wesbaden, 1986. S. 30.
3. Bernasconi P. Wir müssen noch viel über Gauner lernen: Interview in: Der Spiegel, 9 Mai 1988. S. 122.
4. Müller C. Geldwascherei: Motive-Formen-Abwehr. Treuhand-Kammer. Zurich. 1992.
5. Oswald R, Die Implmentation gesetzlicher Massnahmen zur Bekämpfung der Geldwasche in der Bundesrepublik Deutschland. – S. 13.
6. Zund A. Geldwascherei: Motive-Fornen-Abwehr, in: Der schwcizer Treuhändler 9/1990. S. 403-408.

**Гуртієва Л. М., НУ "ОЮА"**

## **ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ МОРАЛЬНІСНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ**

*С позиции аксиологического подхода и анализа практики Европейского Суда по правам человека рассмотрено понятие таких нравственных ценностей личности как честь, достоинство, частная жизнь, личная и семейная тайна. Нравственные ценности личности являются объектом правового обеспечения. Содержание этического критерия уголовно-процессуального законодательства составляет разумное соотношение нравственных ценностей личности и общества. Ограничение субъективных прав личности возможно только на основании и в порядке, предусмотренном законом.*

*According to the axiological approach, comparative and legal analysis of legal provision of person's moral values at the prejudicial stage of criminal procedure under the international legal norms has been researched and the directions of improving of the legal mechanism have been denoted. Moral and legal criteria of reasons, conditions and borders of limitation of person's rights to liberty and personal privacy during investigation and preventive measures, specifically detention, have been determined.*

Постановка проблеми дослідження моральнісних цінностей особи у сфері кримінального процесу пов'язана із завданнями науки та практики з реформування кримінально-процесуального законодавства України з характерною для нашої держави орієнтацією на міжнародні стандарти у сфері здійснення правосуддя та захисту прав і основних свобод людини.

Аналізуючи аксіологічний напрямок теорії судової етики, який досліджує проблеми цінностей у сфері кримінального процесу, зазначимо, що термін "цінність" широко використовується у філософській літературі для вказівки на людське, соціальне і культурне значення певних явищ дійсності [1]. У словнику з етики зазначено, що моральнісні цінності – це одна з форм вияву моральнісних відносин в суспільстві. Під ними розуміються: по-перше, моральнісне значення, гідність особи та її вчинків або моральнісні характеристики суспільних інститутів; по-друге, ціннісні уявлення, що відносяться до області моральної свідомості, – моральні норми, принципи, ідеали, поняття добра і зла, справедливості, гуманізму та ін [2].

Аксіологічний (ціннісний) підхід до аналізу правових явищ визнається цілком прийнятним і науковим, якщо цінність розуміється не як суб'єктивне уявлення, а як справжнє досягнення, дійсне людське благо, суть і значення якого пізнаються в результаті наукового дослідження і підлягають перевірці практикою.

Значний внесок у розвиток правової аксіології в радянський період зробили С. С. Алексєєв, Нено Неновські, М. П. Орзіх, П. М. Рабинович та ін., а в сучасний період – В. А. Бачинін, В. І. Букресев, Ю. М. Оборотов та інші вчені. Але особливої актуальності набуває питання про реалізацію моральнісних цінностей особи у сфері кримінального процесу як в законодавстві, так і в правозастосовній практиці, оскільки вони визначають відносини суб'єктів кримінального судочинства, є орієнтиром їх діяльності, і, поза сумнівом, виступають гарантією суб'єктивних прав і законних інтересів особи.

Як справедливо зазначає М. С. Строгович, проблема моральних цінностей, їх розвиток і охорона, – важлива проблема судової етики. Шлях її вирішення один – зміцнення моральних принципів в діяльності органів юстиції, найсуворіше дотримання ними при розслідуванні та вирішенні кримінальних справ як правових, так і моральних норм [3].

В сучасний період окремі питання забезпечення моральнісних цінностей людини та суспільства у сфері кримінального процесу досліджені в роботах І. О. Антонова, В. С. Кузьмічова, О. В. Мельник, Т. М. Москалькової, С. М. Стахівського, І. В. Строкова та інших вчених.

Найвищою цінністю, яку повинне реалізувати право, є життя кожної окремої людини та стабільне існування суспільства. Таким чином, можна виділити два види моральнісних цінностей: моральнісні цінності особи та моральнісні цінності суспільства. Дані цінності взаємопов'язані.

Одним із принципів правової держави є непорушність цінностей, які виражають природу особи: свобода, честь, гідність, їх охорона та гарантованість [4]. Моральнісні цінності особи є об'єктом правового забезпечення багатьох міжнародних актів, Конституції України (ст.ст. 3, 21, 27 та ін.), а також галузевого, зокрема, кримінально-процесуального законодавства. Забезпечення моральнісних цінностей особи нормами кримінально-процесуального права знаходить свій вираз у завданнях кримінального судочинства; принципах кримінального процесу; законних інтересах і суб'єктивних правах учасників кримінального процесу та в обов'язку слідчого (особи, яка проводить дізнання, прокурора, судді) їх забезпечити; в кримінально-процесуальній формі (тобто в порядку провадження по кримінальній справі в цілому та окремих процесуальних дій (наприклад, ч. 3 ст. 22, ст. 185, ч. 3 ст. 193, ч. 2 ст. 194 КПК України)).

Україною укладені міжнародні договори з питань розробки міжнародних мінімальних стандартів правил функціонування правосуддя і поведження з особами, які беруть в ньому участь (наприклад, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Міжнародний пакт про громадські та політичні права 1966 р., Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких нелюдських або принижуючих гідність видів поведження і покарання 1984 р.). Особливе місце в правовому регулюванні кримінально-процесуальної діяльності займає Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., ратифікована Законом України від 17.07.1997 р. (набула законної сили для України з 11.09.1997 р.). Згідно п. 1 Закону України № 0475 "Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу і протоколів № 2, 4, 7 і 11 до Конвенції" від 17.07.1997 р. Україна повністю визнає на своїй території дію статті 46 Конвенції щодо визнання обов'язковою і без укладання спеціальної угоди юрисдикції Європейського суду з прав людини з усіх питань, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції, у зв'язку з чим у національному кримінальному судочинстві при застосуванні норм Конвенції з метою їхнього тлумачення можливе застосування рішень Європейського Суду з прав людини, що мають прецедентний характер.

Позиція законодавця в питанні про пріоритетність моральнісних цінностей особи відображає зміст концепції взаємовідносин держави та особи в кримінально-процесуальній (публічній) сфері. От чому тенденція всебічної охорони особи, яка обумовлена приєднанням української держави до ряду міжнародних актів, вимагає від публічної

влади більшої уваги до забезпечення моральнісних цінностей особи у сфері кримінального судочинства. Тому з'ясування поняття та змісту таких моральнісних цінностей особи як *честь, гідність, особисте життя* має не тільки теоретичне, але й практичне значення. Вони використовуються в національному кримінально-процесуальному законодавстві, а від того, наскільки правильно розуміє зміст даних категорій слідчий (особа, яка проводить дізнання, прокурор, суддя) багато в чому залежить законність і обґрунтованість проведення процесуальних дій, прийнятих рішень по кримінальній справі, що, у свою чергу, веде до успішних результатів в досягненні цілей кримінального судочинства.

В науковій літературі існує чотири підходи до розуміння поняття "гідність". По-перше, воно вживається для позначення людської гідності, для підкреслення цінності особи як людини, не зважаючи на її соціальне становище, професію, національність, стать тощо [5, 18-19]. По-друге, використовується поняття особистої гідності як сукупності певних моральних якостей, які суспільство прагне бачити в кожній людині. По-третє, існує поняття гідності спільноти людей – нації, професії, кожен член якої має моральні якості, які характеризують цю спільноту. По-четверте, важливою стороною категорії гідності є усвідомлення індивідом (або спільнотою людей) своєї гідності як людини, як особистості, як представника тієї або іншої спільноти. Ця сторона обумовлена здатністю людської свідомості відображати не лише об'єктивний світ, але й самого себе, своє місце і значущість у цьому світі [6].

В преамбулі Загальної декларації прав людини 1948 р. вказано, що "визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних прав є основою свободи, справедливості...", а в ст. 1 цієї Декларації проголошено, що "всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах...". Аналогічно сформульовано положення про гідність, яка в однаковій мірі властива всім "членам людської сім'ї", в преамбулах Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки і покарання 1984 р.

Гідність як моральнісна цінність належить людині з моменту народження і є атрибутом її існування. Вона невідчужувана. Людину не можна позбавити гідності, тому об'єктом посягання є почуття гідності.

Категорія "гідність" пов'язана з категорією "честь". Не випадково в національному законодавстві обидві цінності нерідко вживаються

разом, в очевидному змістовному зв'язку. Так, дані категорії застосовуються в Особливій частині Розділу III КК України, де в числі об'єктів злочину проти особи вказуються честь і гідність. Такий юридичний підхід до цих етичних категорій обумовлений тим, що їх правова охорона ґрунтується на єдності моральних вимог, що пред'являються суспільством до особи.

Проте, категорія "честь" і "гідність" хоча й пов'язані, але повної тотожності між ними немає. На відміну від категорії гідності, що виражається переважно у внутрішній самооцінці людиною власних моральних якостей, свого соціального значення, поняття "честь" пов'язується з суспільною оцінкою особи, з конкретним суспільним положенням людини та її моральними заслугами, що визнаються за нею. Ця оцінка складається в суспільстві про людину та залежить, в основному, від неї самої, від її поведінки, відношення до держави, суспільству, колективу та до інших людей [7]. Тому гідність кожної людини і громадянина однакова, а честь – ні. Синонімами слова "честь" є репутація, добре ім'я, престиж, авторитет.

Приватне (особисте) життя визначає ту сферу життєдіяльності людини, яка відноситься до окремої особи, належить тільки їй, стосується тільки її, а не суспільства й держави, і не підлягає контролю з їх боку (сфера особистих позаслужбових справ) [8]. Іншими словами, особисте життя громадян – це сфера інтимних, сімейних та інших, не публічних (тобто приватних) відносин фізичних осіб, пов'язаних з облаштуванням і розпорядженням особистим часом, ведення домашнього господарства, а також їхні думки, переконання, інтереси, звички.

До змісту категорії "особистого життя" входить максимально широке коло відносин непротиправного характеру, які знаходяться за рамками службової діяльності людини, питання розголошення відомостей про яку вона вирішує самостійно і які внаслідок цього не підлягають прямому державному контролю. "Недоторканність" і "таємниця" є основними поняттями, які характеризують інститут приватного життя [5, 25].

Особиста та сімейна таємниці є складовими частинами приватного життя, відносно відокремленими зонами найбільш делікатних, інтимних сторін особистого (приватного) життя, коли розголошення певних відомостей є не тільки небажаним, але і засуджується з етичної точки зору (наприклад, таємниця грошових внесків, лікарська таємниця, таємниця сповіді, таємниця нотаріальних документів, таємниця усиновлення та ін.). Особиста та сімейна таємниці можуть при певних обставинах співпадати або бути відокремленими одна від одної.

Особисту таємницю, наприклад, складають відомості про стан здоров'я, особливо в тих випадках, коли людина страждає так званими "поганими" хворобами, тобто такими, які вважаються ганебними з погляду суспільної моралі; любовні зв'язки, особливо коли вони пов'язані з подружньою зрадою; негативні пристрасті, схильності, звички, природжені, спадкові та набуті вади, що іноді межують з нервово-психічними аномаліями, а також приховані фізичні недоліки; ганебне соціальне минуле людини і за яке вона, можливо, "розрахувалася" сповна і з суспільством, і з державою (наприклад, знята або погашена судимість), а також ділові та дружні зв'язки, які зганьбили людину.

Сімейну таємницю складають такі обставини, які стосуються сім'ї та з моральних міркувань правомірно приховуються від стороннього ока сім'єю (наприклад, причини бездітності).

Зазначимо, що у своїй доповіді стосовно справи Ван Остервійк проти Бельгії (1979 р.) (у справі йдеться про транссексуала, який хотів змінити своє свідотство про народження) Європейська комісія з прав людини визнала право на повагу до приватного життя за статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. наступним чином:

"Право на повагу до приватного життя є правом на приватність, правом жити так, як кожен того бажає, і бути захищеним від оприлюднення фактів приватного життя... До певної міри це передбачає також право встановлювати та підтримувати зв'язки з іншими особами, особливо коли йдеться про вираження почуттів, а також для розвитку та ствердження себе як особистості" [9, 72].

У своїй доповіді стосовно справи Брюггеманн і Шойтен проти Федеративної Республіки Німеччини (1977 р.) Європейська комісія з прав людини посилалась на параметри меж реалізації права на приватне життя:

"Вимога поваги до приватного життя автоматично обмежується в тій мірі, в якій окрема особа ставить своє особисте життя у залежність від громадського життя або інших інтересів, які забезпечуються захистом" [9, 72-73].

Варто зазначити, що при провадженні по кримінальній справі у випадках, на підставах та в порядку, передбачених законом, можливе обмеження деяких суб'єктивних прав учасників кримінального судочинства. Наприклад, право на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла; таємницю листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції; недоторканність особистого та

сімейного життя. Це пояснюється конкуренцією публічних і приватних інтересів. Кримінально-процесуальний закон покладає на прокурора, слідчого і особу, яка проводить дізнання обов'язок всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин кримінальної справи (ст. 22 КПК), а правова справедливість, як правильно вказує Г. М. Ветрова, часто вимагає переваги публічного інтересу або інтересу одного учасника процесу особистому інтересу іншого [10]. Крім того, однією з властивостей кримінально-процесуальної діяльності є державно-владний характер, який забезпечується заходами кримінально-процесуального примусу.

Зазначимо, що в ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. визначено, що "кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції (ч. 1).

Органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права інакше ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб" (ч. 2).

В ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини 1948 р. також зазначено, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві. Подібне положення закріплене і в Конституції України (ст. 32).

У практиці Європейського Суду з прав людини знайшла відображення система критеріїв правомірності втручання в приватне життя, яка включає вимоги: а) втручання відповідно до закону; б) необхідності втручання в демократичному суспільстві.

Європейський Суд з прав людини встановив, що будь-яке втручання у права, передбачені ст. 8 Конвенції може відбуватися на підставі закону, який повинен відповідати вимогам доступності, передбачуваності та якості. Доступність закону громадськості означає, що заходи втручання не можуть бути передбачені певними таємними інструкціями, і передбачає можливість для особи, права якої порушено, оскаржити заходи, вжиті щодо неї компетентними державними органами.

Важливим тестом щодо виправданості тих чи інших заходів є аналіз їх необхідності у демократичному суспільстві.

Суд може визнати заходи, передбачені законодавством, такими, що суперечать принципам демократизму, і визнати втручання порушенням статті 8 Конвенції.

Незважаючи на це, саме держава має повноваження визначати мету втручання в певне право особи. Перелік цілей, що можуть визнаватися виправданими, досить значний: у справах про секретний збір інформації – інтереси національної безпеки; у справах про позбавлення батьківських прав – інтереси дітей або захист здоров'я та моралі; у справах про перехоплення листів ув'язнених – запобігання порушенню порядку (всередині в'язниці) або запобігання вчиненню злочину [11].

Таким чином, необхідність втручання у приватне життя людини в демократичному суспільстві обумовлена легітимністю цілі втручання і дотриманням принципу пропорційності, тобто балансу інтересів захисту національної безпеки і серйозності втручання.

Вважаємо, що вдосконалення механізму правового забезпечення моральнісних цінностей особи у сфері кримінального процесу повинне здійснюватися за декількома напрямками:

1) законодавча деталізація процедури проведення процесуальних (у т. ч. слідчих) дій, які мають примусовий характер і пов'язані з втручанням у приватне життя людини (шляхом чіткого визначення підстав, умов і меж можливих обмежень);

2) розширення обсягу процесуальних прав учасників кримінального процесу для захисту їх законних інтересів;

3) встановлення санкцій за невиконання обов'язку посадової особи, у провадженні якої знаходиться кримінальна справа, забезпечення прав осіб, які беруть участь у справі.

### *Література:*

1. Философский энциклопедический словарь / [Редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др.] – 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – С. 732.
2. Словарь по этике / [Под ред. И. С. Кона] – 5-е изд. – М.: Политиздат. – 1983. – С. 388
3. Проблемы судебной этики / [Под ред. М. С. Строговича]. – М.: Наука, 1974. – С. 24.
4. Філософія права: Навч. посібник / [О. О. Бандура, С. А. Бублик, М. Л. Заінчовський та ін.]; за заг. ред. М. В. Костецького, Б. Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – С. 288.
5. Москалькова Т. Н. Этика уголовно-процессуального доказывания (стадия предварительного расследования) / Т. Н. Москалькова. – М.: Спартак, 1996.

6. Гулиев В. Е., Русинский Ф. М. Социалистическая демократия и личные права / В. Е. Гулиев, Ф. М. Русинский. – М.: Манускрипт, 1996. – С. 128; Белявский А. В., Придворов Н. А. Охрана чести и достоинства личности в СССР / А. В. Белявский, Н. А. Придворов. – М.: Юрид. лит., 1971. – С. 6-9; Чернышева С. А. Защита чести и достоинства граждан / С. А. Чернышева. – М.: Московский рабочий, 1974. – С. 6-8; Шадрин В. С. Обеспечение прав личности при расследовании преступлений / В. С. Шадрин. – М.: Юрлитинформ, 2000. – С. 9.
7. Миколенко А. Н. Правовые последствия преступлений против чести и достоинств личности / А. Н. Миколенко // Правова держава. – 2001. – № 3. – С. 92-93.
8. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – Изд. 7-е. – М.: Сов. энциклопедия, 1968. – С. 289.
9. Гом'єн Донна. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини / Гом'єн Донна / Пер. з англ. Т. Іваненко та О. Павличенка. – Львів: Кальварія, 2002.
10. Ветрова Г. Н. Закон и нравственность в уголовном судопроизводстве / Г. Н. Ветрова // Вестник Московского ун-та. Сер. 11. Право, 1996. – № 1. – С. 54.
11. Обзор практики Европейского Суда з прав людини. Норми та стандарти Конвенції про захист прав і основних свобод людини // Міністерство юстиції України. – К., 2002. – С. 32.

*Мудрак І. В., НУ "ОЮА"*

## ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В СУДОВИХ ДЕБАТАХ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

*В статье рассмотрены основные элементы коммуникационной составляющей судебных дебатов в уголовном судопроизводстве. Обосновано предложение о введении в программы юридических учебных заведений курса "Судебная речь".*

*In the article basic elements of communication constituent of judicial debates in a criminal trial are considered. Suggestion about introduction to the programs of law educational establishments of course "Judicial speech" is grounded.*

Ораторське мистецтво завжди відігравало велику роль у житті суспільства. Особливо це мистецтво притаманне судовому оратору, який має усвідомлювати, що його промова в суді – це не тільки виклад висновків у конкретній кримінальній справі, а й засіб виховного впливу. Виступи в суді допомагають формувати правильну суспільну думку про закони, правосуддя і демократію [5, 5].